

Inhoud

Voorwoord bij de tweede druk – 11

DEEL I OUDER WORDEN EN OUDEREN – 13

Hoofdstuk 1

Ouder worden en ouderenpsychologie – 15

Marja Vink, Yolande Kuin, Gerben Westerhof, Sanne Lamers en Anne Margriet Pot

Hoofdstuk 2

Levenslooptheorieën – 31

Gerben Westerhof

Hoofdstuk 3

Sociaal netwerk en persoonlijke relaties – 49

Marjolein Broese van Groenou en Theo van Tilburg

Hoofdstuk 4

Biologische veroudering en leeftijdgerelateerde aandoeningen – 65

Martin Smalbrugge

DEEL II DOMEINEN VAN PSYCHISCH FUNCTIONEREN – 81

Hoofdstuk 5

Emotie en stemming – 83

Yolande Kuin en Harm-Pieter Spaans

Hoofdstuk 6

Cognitie – 123

Saskia Teunisse en Johan Smal

Hoofdstuk 7

Persoonlijkheid – 157

Bas van Alphen

Hoofdstuk 8

Gedrag – 173

Marja Vink, John Ekkerink en Sandra Zwijsen

DEEL III THEMA'S IN LEVENSLOPPERSPECTIEF – 199

Hoofdstuk 9

Zingeving en levensvragen – 201

Yolande Kuin en Gerben Westerhof

Hoofdstuk 10

Verlies en rouw – 221

Jan van den Bout en Paul Boelen

Hoofdstuk 11

Wilsbekwaamheid – 247

Han Diesfeldt en Saskia Teunisse

Hoofdstuk 12

Seksualiteit – 271

Albert Neeleman en Nathalie Huitema-Nuijens

Hoofdstuk 13

Kwaliteit van leven – 297

Debby Gerritsen en Nardi Steverink

Hoofdstuk 14

Het levenseinde – 315

Quin van Dam

DEEL IV PSYCHOLOGISCHE INTERVENTIES – 335

Hoofdstuk 15

Preventie – 337

Iris van Asch en Sanne Lamers

Hoofdstuk 16

Cognitieve gedragstherapie – 355

Paul Boelen en Jan van den Bout

Hoofdstuk 17

Mediatieve cognitieve gedragstherapie – 369

Claudia Disselhorst en Corgé Borghouts

Hoofdstuk 18

Interpersoonlijke psychotherapie – 387

Mark Miller en Richard Morycz

Hoofdstuk 19
Life review – 399
Sanne Lamers, Gerben Westerhof en Ernst Bohlmeijer

Hoofdstuk 20
Oplossingsgerichte psychotherapie – 415
Marion Klaver en Hans Cladder

Hoofdstuk 21
EMDR – 435
Marja Vink en Wietske Soeteman

Hoofdstuk 22
Systeemtherapie – 455
Marga Jacobs

Hoofdstuk 23
Mantelzorgers – 469
Marjolein de Vugt

Hoofdstuk 24
Teambegeleiding – 481
Maritza Allewijn en Leny Haaring

Hoofdstuk 25
Cognitieve revalidatie – 503
Chantal Geusgens en Jeanette Dijkstra

DEEL V SPECIALE AANDACHTSGROEPEN – 517

Hoofdstuk 26
Migranten – 519
Carolien Smits en Yvonne Witter

Hoofdstuk 27
Autismespectrumstoornis en ADHD – 537
Hilde Geurts

Hoofdstuk 28
Verstandelijke beperking – 553
Petri Embregts, Rianne Meeusen en Wietske van Oorsouw

Hoofdstuk 29
Psychotische stoornissen – 573
Paul David Meesters en Tonnie Staring

Hoofdstuk 30
Mensen met dementie – 589
Jacomine de Lange

DEEL VI THEMA'S IN DE BEROEPSUITOEFENING – 607

Hoofdstuk 31
Beroepsethiek – 609
Henk Geertsema

Hoofdstuk 32
Wetenschappelijke competenties – 623
Gerben Westerhof en Anne Margriet Pot

Hoofdstuk 33
Deskundigheidsbevordering – 639
Anne de Wit

Hoofdstuk 34
Multidisciplinaire samenwerking – 653
Henk Geertsema

Personalia – 671

Register – 675

Voorwoord bij de tweede druk

In 2007 verscheen de eerste editie van *Handboek ouderenpsychologie*. Door de jaren heen waren reeds verschillende Nederlandstalige boeken verschenen over ouderenpsychologie. Enerzijds waren dat praktijkgerichte boeken, waarin de nodige kennis en ervaring vanuit het werkveld was verzameld, vooral vanuit Nederland; anderzijds waren het wetenschappelijke boeken die inzicht gaven in de theorievorming en internationale wetenschappelijke bevindingen op het vakgebied. Boeken die beide aspecten verenigden, ontbraken, of beperkten zich tot specifieke thema's. *Handboek ouderenpsychologie* voorzag in deze leemte.

Inmiddels zijn er tien jaren verstreken waarin allerlei ontwikkelingen hebben plaatsgevonden op maatschappelijk en wetenschappelijk gebied. Dit vraagt om een rigoureuze update van de oorspronkelijke editie. Het resultaat is deze geheel herziene editie. Het doel en uitgangspunt van het handboek zijn ongewijzigd. Ook deze nieuwe editie is in de eerste plaats bedoeld om psychologen, maar daarnaast ook andere hulpverleners die in de gezondheidszorg met ouderen werken of daartoe worden opgeleid, een basis te bieden om hun werk gefundeerd en geïnspireerd te verrichten. Evenals de vorige editie van het handboek biedt deze versie een combinatie van praktijk en theorie: de praktijkgerichte invalshoek die aansluit bij de vragen die zich voordoen bij het werken met ouderen, gecombineerd met de actuele theoretische en wetenschappelijke stand van zaken.

Dat brengt ons bij de vernieuwing in dit handboek ten opzichte van de oorspronkelijke editie. Relevante ontwikkelingen, zowel in de praktijk als in de theorievorming en wetenschap, zijn verwerkt in deze nieuwe editie. Dit betekent dat een aantal hoofdstukken geheel opnieuw is geschreven, soms door de oorspronkelijke auteurs, maar in een aantal gevallen ook door andere deskundigen. Zo dragen bijvoorbeeld de hoofdstukken over cognitie, persoonlijkheid, wilsbekwaamheid en interpersoonlijke psychotherapie weliswaar nog dezelfde titel, maar is de tekst geheel nieuw, en daarmee in overeenstemming met de huidige praktijk en wetenschappelijke stand van zaken. Bij enkele hoofdstukken is niet alleen de inhoud geheel nieuw, maar is tevens de titel aangepast, aansluitend bij actuele terminologie in het vak en bij accentverschuivingen binnen het hoofdstuk. Zo is bijvoorbeeld het oorspronkelijke hoofdstuk over gedragstherapie en mediatieve behandeling vervangen door een nieuw hoofdstuk getiteld mediatieve cognitieve gedragstherapie, is het hoofdstuk ouderen met een verstandelijke handicap vervangen door een hoofdstuk getiteld ouderen met een verstandelijke beperking, en heeft het hoofdstuk didactische vaardigheden plaatsgemaakt voor een hoofdstuk met als titel deskundigheidsbevordering.

Daarnaast is er een aantal nieuwe onderwerpen toegevoegd. In deel III van dit handboek, over thema's in levensloopperspectief, vormt het hoofdstuk over het levenseinde een belangrijke aanvulling. In deel IV (psychologische interventies) zijn hoofdstukken toegevoegd over *eye movement desensitization and reprocessing* (EMDR), systeemtherapie en cognitieve revalidatie. Nieuw in deel V over speciale aandachtsgroepen zijn de hoofdstukken over ouderen met ontwikkelingsstoornissen (zoals autisme en ADHD), over ouderen met schizofrenie en verwante psychotische stoornissen, en over mensen met dementie.

Een andere belangrijke vernieuwing in dit handboek is de digitale uitbreiding: aan dit boek is een website verbonden (www.tijdstroom.nl/leeromgeving) waarop aanvullende informatie te vinden is over de thema's die in dit boek aan de orde komen. Zo is er bijvoorbeeld aanvullende

informatie te vinden over diagnostische instrumenten, richtlijnen, proefschriften of andere relevante documenten, en beeldmateriaal over specifieke doelgroepen. Ook bevat de website uitgebreide casuïstiek waarmee de indicatiestelling en toepassing van therapeutische interventies bij ouderen nader worden geconcretiseerd.

Deze nieuwe editie van het handboek is tot stand gekomen dankzij de inzet van vele deskundigen op het gebied van ouderen. De auteurs zijn afkomstig van universiteiten, hogescholen, medische centra, zorginstellingen, ggz-instellingen en onderzoeksorganisaties in Nederland, België en de Verenigde Staten: Radboud Universiteit Nijmegen, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Maastricht, Universiteit Utrecht, Universiteit Tilburg, Universiteit Twente, Vrije Universiteit Brussel, Clark University, West Virginia University, University of Pittsburgh, Hogeschool Windesheim, VU medisch centrum, Novicare, De Waalboog, Careyn, Rijnhoven, Zorgspectrum, Amstelring, Geriant, Altrecht, GGZ Friesland, GGZ Eindhoven, GGNet, Mondriaan, Parnassia, vrijgevestigde psychologiepraktijken, Pgd Psychologische Expertise voor de Ouderenzorg, Kenniscentrum Zorginnovatie en het Trimbos-instituut. Deze bundeling van expertise garandeert een breed draagvlak en een diversiteit in accenten, benaderingen en opvattingen. Hiermee hebben we willen bereiken evenwichtig aandacht te geven aan de gezamenlijke richting waarin de ouderenpsychologie zich beweegt en aan de talloze wegen die in die richting lopen.

Voor deze editie van het *Handboek ouderenpsychologie* is de oorspronkelijke redactie, Anne Margriet Pot, Yolande Kuin en Marja Vink, uitgebreid met twee nieuwe redacteurs: Gerben Westerhof, hoogleraar narratieve psychologie aan de Universiteit van Twente, die zich in zijn werk richt op het versterken van welbevinden en zingeving bij ouderen, en Sanne Lamers, die haar ervaring als psycholoog in de ouderenpsychiatrie, als onderzoeker en als docent in de psychologie kon inbrengen en de website vorm heeft gegeven. We danken Iris van Asch voor haar inzet tijdens de beginfase van de website-ontwikkeling.

Het eindresultaat is een geheel herzien handboek, dat een inspirerende basis zal bieden aan psychologen en verwante beroepsgroepen die in de gezondheidszorg met ouderen werken.

De redactie:

Marja Vink

Yolande Kuin

Gerben Westerhof

Sanne Lamers

Anne Margriet Pot